

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz

Vjeran Katunarić

Sporna zajednica

Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2002., 336 str.

Rat devedesetih na prostoru bivše Jugoslavije, kao i krvavi sukobi na etno-nacionalnim, vjerskim i/ili kulturološkim razlikama u svjetskim razmjerima, bili su dovoljni razlozi za obnovu teorijske rasprave o naciji i nacionalizmu. U tom je smislu knjiga *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, koju je potpisao sociolog Vjeran Katunarić domaći odgovor na ovu raspravu čija je nužnost razvidna. *Sporna zajednica* upotpunjuje autorov dosadašnji opus u kojem možemo istaknuti *Ženski eros i civilizacija smrti* (1984.), *Dioba društva* (1988.) i *Bogovi, elite, narodi* (1994.). Izbjegavajući akademski shematizam, Katunarić je sada ponudio konzistentna kritička objašnjenja nedostataka većinom tempocentričnih i partikularnih pristupa u novijoj teoriji nacionalizma. Kao moguće polazište za vrednovanje nacije kao diskursa i tvorevine poslužila mu je njezina dvojbenaost na znanstvenoj i političkoj razini.

Autor nas u prvo poglavlje ilustrativnog naslova – “Scila i Haribda: nacionalizam i službeni antinacionalizam (između dvije ideološke sile)” – uvodi razmatranjima o nacionalizmu i službenom antinacionalizmu, dvama komplementarnim fenomenima koji, iako suprotstavljeni, dijele istu društvenu stvarnost, tj. jedan je naličje drugoga. Katunarić razlikuje “stari” i “novi” nacionalizam, a razvoj nacija u Europi vremenski smješta uz procese modernizacije i raspad višenacionalnih carstava, tj. nadnacionalnih (službeno antinacionalnih) sustava. Neke su države iskusile novi oblik službenog antinacionalizma u Sovjetskom Savezu. Međutim, liberalizam, suvremena nadnacio-

nalna ideologija, djeluje na drukčijem principu. Ne odriče se nacionalističkih težnji, iako djeluje u velikoj mjeri multinacionalno i nadilazi nacionalne granice. Dok je stari nacionalizam u zapadnim društvima gradio sustav države blagostanja koji je bio relativno otporan na krize slobodnog tržišta, novi je nacionalizam ušao u međunarodno tržište bez takve protuteže, što stvara plodno tlo za pojavu novih nacionalističkih težnji kao odgovor na nesigurnost.

Stvaranjem pojma *službeni nacionalizam* i objašnjenjem da vladajuće elite danas osuđuju nacionalizam kao suprotnost demokraciji samo zato da bi opravdale vlastiti demokratski deficit, Katunarić baca novo svjetlo na političke konstelacije. No takva vrsta ideologije niti je nova niti ograničena samo na elite najmoćnijih *zapadnih demokracija*. Naime, prije se govorilo o *nadnacionalizmu* ili *Ersatz-nacionalizmu*, koji je na nadnacionalnoj osnovi također prikrivao odnose moći. Za razliku od tih dvaju termina, *službeni antinacionalizam* ne mora biti samo reaktivna ideologija koja prikriva nacionalističke pretenzije u nadnacionalnoj političkoj areni, nego može biti i ideologija onih koji iskreno vjeruju u nužnost odumiranja nacija-država. Autor smatra da se u nacijama, u režiji desnice i ljevice, odigravaju ključne borbe suvremenog doba, a na nacionalizam gleda kao na vjernog saveznika velikih ideologija i sustava moći, od boljševizma do neoliberalnog kapitalizma, čiji cilj nije demokracija nego totalitarizam. Ovakva situacija odgovara demokraciji u njezinu realno izvedenom obliku, demokraciji kojoj nije stran nijedan oblik preddemokratske svijesti i prakse, nego ih primjenjuje iza paravana, odbacujući jasnu misao i prigrlivši *doublethink*. Razotkrivanje aktera nacionalizma i službenog antinacionalizma presudno je za društvenu znanost jer je bavljenje samo nacionalizmom, u vrijeme kad je termin *nacija* gotovo izgubio svoju analitičku vrijednost, u najmanju ruku nedostatno. *Društvo* je još jedna od obezvrijeđenih kategorija koju Katunarić propituje u ovoj knjizi. Napominje da suvremeni sustav moći prikazuje društvo kao konačnu stvarnost tako da ga rastavlja na dvije sfere – globalni protok stvari

i nacionalno određenu zajednicu ljudi. Znanost bi trebala odbaciti takve vizure i afirmirati zapostavljene dimenzije društva – društvene promjene.

U drugoj cjelini Katunarić opisuje suvremene teorije nacija i nacionalizma. Primordijalističke teorije prva su velika skupina koju Katunarić prikazuje. Njihovi glavni predstavnici su Clifford Geertz i Pierre van der Berghe. Geertz je skovao izraz “primordijalna veza”, koji označuje društvene veze utemeljene na srodstvu, čime se nacija poima kao neka vrsta “proširene obitelji”. Na ovaj se način nacionalni identitet promatra kao trajan i duboko utemeljen. Primordijalističkim teorijama se zamjera nedovoljno razmatranje kontingentne prirode ovog identiteta i činjenice da se on ne konstruira samo unutar vlastitih kategorija nego i odnosom prema Drugome. U svojoj knjizi *Nacionalni identitet*, u kojoj govori i o nacionalnoj svijesti na temelju nacionalnog mita, Anthony Smith donosi svojevrsnu reinterpretaciju i, doduše nedovoljno, proširenje primordijalističkih argumenata.

U izlaganju problema znanstvenog poziva Katunarića frustrira današnje seljenje “istine” u medije i Sabor, dok časopise, kao i stručne knjige, čitaju uski krugovi. Ovaj paradoks suvremenog svijeta tumači tako što socijalizam, demokracija i nacionalistička retorika služe propagiranju ciljeva oligarhije. Zalaže se za napredak znanstvene spoznaje o nacionalizmu i antinacionalizmu, koji bi izbjegao konjunkturane promjene znanstvenih teza u skladu s dnevnopolitičkim potrebama. To je moguće samo objašnjenjem promjena u odnosima globalnog sustava moći i nejednakosti i nacije kao kolektivnog identiteta.

U trećem dijelu knjige autor prikazuje kako iz carstava i konteksta imperijalizma nastaju nacije i taj proces smatra ključnim za razumijevanje izdvajanja nacija iz širih političkih okvira. Nacionalizam je tako lokalna priča o identitetu i sudbini naroda sa svrhom izdvajanja određene teritorijalne ili kolektivne jedinice iz nadnacionalnog sustava. Većina autora zanemaruje ili samo spominje provođenje nacionalističkih projekata unutar širega, modernizacijskog ili političkog okvira, zbog čega svaki pokušaj primjene njihovih zaključaka na nacionalizam i *nation-building* izvan

europskog i američkog konteksta najvećim dijelom ostaje neuspješan. Vjeran Katunarić, naprotiv, primjenjuje načelo povijesne verifikacije i opire se konceptualizaciji koja potpuno razdvaja zapadni i istočni, civilni i etnički, te modernizacijski i reaktivni nacionalizam. Svaki izdvojeni tip nacionalizma zapravo sadržava komponente drugih pa se zato prije treba govoriti o kontinuumu različitih karakteristika u svakom pojedinačnom slučaju nego o potpuno razdvojenim modelima. Autorovo inzistiranje na izvođenju nacionalizma iz širega nadnacionalnog sustava odnosa moći, kao i na bazičnoj komplementarnosti nacionalizama, dva su aspekta koji omogućuju izgradnju nove teorije nacije i nacionalizma. U tom pravcu, Katunarić analizira raspad starih nadnacionalnih sustava poput starih carstava, ali i nadnacionalnih ideologija poput boljševizma. Današnji su sustavi moći ocrtni sukobljavanjem i nadopunjavanjem nacionalizma i liberalizma, te nacionalizma i panislamizma, a djelatne su još i Hitlerova rasistička nadnacionalna “baština” te njezine veze i sukobi s nacionalizmom.

U četvrtom dijelu knjige Katunarić prikazuje novije teorije nacije i nacionalizma te argumentirano nadograđuje ishodišno objašnjenje nacionalizma kao političkog poretka i kolektivnog identiteta. Nudeći moguće odgovore zašto je nacionalni identitet za većinu ljudi važniji od drugih kolektivnih identiteta, autor najviše nade polaže u Brubakerov pokušaj. Posrijedi je analitičko raščlanjivanje *nacije*, odnosno načina na koje postoji *nacija*, te u stvaranje novih empirijskih i analitičkih kategorija koje bi trebale zamijeniti važeće kategorije i nekritičke rekonstrukcije ključnih zbivanja. U knjizi *Citizenship and Nationhood in France and Germany* usporedbom dvaju principa, *jus soli* i *jus sanguinis*, Brubaker se bavi problemima uključivanja i isključivanja građanstva u državi. Državljanstvo vidi kao mehanizam pridruživanja pojedinaca pojedinim državama te isključivanja nedržavljana. Ako bismo se osvrnuli na nadnacionalne ideologije, primjerice liberalizam, zapazili bismo da one ne poriču postojanje nacionalističkih težnji. Ovdje treba spomenuti Castellsovu tvrdnju da u današnjem svijetu vladaju globalne mreže financijskog tržišta sa svojim nepostojanim i nepredvidivim mehanizmima uključivanja i is-

ključivanja zemalja i teritorija. Katunarić smatra da se, donekle uz Castellsa i Gellnera, i Habermas ubraja među rijetke teoretičare društva koji odbacuju euroskepticizam.

Glavna opreka između primordijalističke i modernističke škole mišljenja jest u tome što prva poriče etičku kvalitetu nacionalne pripadnosti tvrdnjom da se nacionalni identitet ne da podijeliti s drugim identitetima. Istodobno, modernistička škola, osobito dio koji iznosi teorije poput službenog antinacionalizma, nacionalnu vezanost smatra umjetnom, a druge, poput srodstva, prirodnim. To ne znači da nacija ne postoji, nego je jednostavno bolje da kategorije kao što je nacija, ostanu u srcima i glavama ljudi. Za razliku od primordijalističkih teorija koje se usredotočuju na pitanja podrijetla i dubljih veza, modernističke se teorije primarno usredotočuju na kulturni aspekt. Autori ovog usmjerenja kulturu poimaju kao lokus nacionalnoga koje se ostvaruje kroz tisk, obrazovanje, književnost, jezik i druge pojave koje su okvir za masovno učitavanje kulturnih/ideoloških sadržaja. Gellner primjećuje da je industrijski napredak prisilio društvo na ubrzan razvoj i na masovno školovanje, čime se stvorila homogena masa ljudi koja govori istim jezikom i čita istu literaturu, što je uvjet kreiranja imaginarnoga zajedničkog prostora i imaginarne skupine ljudi koja pripada konkretnom prostoru, tj. nacije. Sličan pojam “izumljene tradicije” uvodi i Hobsbawm. Najspornija točka ovih teorija odnosi se na oslanjanje na kulturu kao sredstvo homogenizacije, što je u neskladu s kulturom kao jednim od najotvorenijih i najproblematičnijih polja, bilo da je posrijedi njezino artikuliranje od strane elita (kao što to govori Gellner) ili o njezinu prenošenju putem zajedničkoga medijskog okvira (kao kod Andersona). Činjenica da se kultura zasniva na skliskim kategorijama jezika, povijesti i sličnoga i da odražava društvene sukobe, čini je nestabilnim temeljem za definiciju. Ovo otvara prostor postmodernim teorijama, nesklonim velikim naracijama i sveobuhvatnim određenjima, a usmjerenim na partikularno i na djelovanje nacije umjesto pokušaja njezina određenja.

Liah Greenfeld se poduhvatila razlaganja pojma nacije na način oprečan Gellnerovu i djelomično u nesuglasju s Andersonovim.

Njezini su ključni analitički pojmovi ponos i *ressentiment*. Nacionalni je ponos sačinjen od širenja osjećaja dostojanstva, koji se prije pripisivao samo plemstvu, na čitav narod. Ovaj proces kreće vodoravnim širenjem među europskim plemstvom. Floya Anthias i Nira Yuval-Davis s feminističkog stajališta dekonstruiraju patrijarhalnu ideologiju u pozadini nacionalizma i militarističke “muškosti”. Patrijarhalni sustavi moći u svom moderniziranom obliku otvaranjem vrata i podređenim skupinama ljudi, primjerice ženama, nudi ograničenu, najvećim dijelom simboličnu, participaciju koja služi u legitimacijske svrhe. Možemo zaključiti da današnji sustavi i elite moći imaju vrlo djelotvorne mehanizme samoperpetuiranja, a paravani iza kojih one skrivaju uvećavanje vlastitih resursa neprestano se recikliraju i nadopunjuju novim komponentama. No, raste i svijest o tome da je iza svjetlećih reklama moderne demokracije vrlo malo sadržaja koji bi iole mogli poboljšati kvalitetu života većini čovječanstva.

Vrijednost Katunarićeve knjige je u tome što ne prikazuje samo različite klasične i suvremene teorije nacije i nacionalizma, nego znanstvenom raspravom o teorijskoj i političkoj relevantnosti koncepata i teorija nacija i nacionalizama upotpunjuje promišljanje nacije, nacionalnosti, državljanstva i nacionalizma. Stoga možemo ustvrditi da je *Sporna zajednica* potrebna svima koji žele proučavati fenomen nacije i nacionalizma jer omogućuje širu vremensku perspektivu i osvježava pogled na ulogu društvenog analitičara.

Dunja Potočnik

Prikaz

Rade Kalanj

Globalizacija i postmodernost

Politička kultura, Zagreb, 2004., 235 str.

“Držim da je dijelove kao dijelove nemoguće spoznati bez spoznaje cjeline, no isto

tako smatram da je cjelinu nemoguće spoznati bez *posebne* spoznaje dijelova” (str. 8). Ova Pascalova misao u uvodniku knjige *Globalizacija i postmodernost*, zagrebačkog sociologa Rade Kalanja, ima dvojaku funkciju.

S jedne strane, ona je svojevrsni moto onih čije su ideje u toj knjizi prikazane. Prikladnog podnaslova *Ogledi o misliocima globalne kompleksnosti* knjiga se sastoji od osam prethodno objavljenih, za ovu prigodu prerađenih i dopunjenih, autorovih eseja u kojima su protumačene glavne teze eminentnih socijalnih teoretičara suvremenosti. Uspješno prešavši disciplinarnu granice u svojim istraživanjima, oni su potvrdili kako Pascalovu meditaciju ne treba uzimati olako, kao puku “knjišku referenciju”, nego je treba shvatiti kao ozbiljan metodički naputak u proučavanju suvremenoga globalnog društva.

S druge strane, Pascalovu misao možemo iščitati i kao obrazloženje za izdavanje knjige. Različitost prikazanih autora, koje nedvojbeno povezuju samo dimenzija društvene kritike i etiketa postmodernosti, u ovom slučaju nije zapreka njihovu pojavljivanju na jednom mjestu. Naprotiv, kompilacija poput ove poticajna je u potrazi za razumijevanjem kompleksnosti suvremenih društvenih procesa, a čitatelj bi u suočavanju s raznovrsnim iznesenim gledištima mogao za sebe iznaći “teorijske putokaze za mišljenje, a možda i za djelovanje” (9) u kontekstu globalizacije.

Eseji, koji osim prikaza i interpretacije teza nude i osnovne biografske činjenice, grupirani su u dvije cjeline. U prvoj *Razvoj, globalizacija i odnosi dominacije* upoznajemo se s Amartyom Senom, Edwardom W. Saidom, Michaelom Hardtom i Antoniom Negrijem, te Josephom E. Stiglitzom i Jeanom Zieglerom, dok su u drugoj cjelini *Znanje i moć u postmodernističkoj perspektivi* prikazani André Gorz, Michel Foucault, Pierre Bourdieu i Jean Baudrillard. Dok prvu skupinu eseja povezuje bavljenje autora globalnim kapitalizmom i različitim aspektima odnosa imperijalnog zapada kao dominantnog centra i njegovih kolonija kao podređene periferije, u drugoj skupini eseja poveznica je, izuzev pripadnosti autora francuskoj državnoj zajednici i postmodernom intelektualnom krugu, nešto teže detektirati. Čini se da je autor, suočen s tom poteškoćom,

odlučio u naslovu druge “cjeline” jednostavno sažeti tematiku kojom se bavio Foucault zanemarivši ostalu trojicu. Ako to neznatno i umanjuje estetički sklad djela kao *cjeline*, nipošto ne umanjuje znanstvenu vrijednost *posebnih dijelova* koje ćemo sada redom, ograničavajući se na osnovno o pojedinim autorima, ukratko prikazati.

Prvi od autora, ekonomist (dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1999.), Amartya Sen zavrijedio je titulu mislioca globalne kompleksnosti izlaskom iz uskih okvira ekonomizma, tj. reduciranjem složenih društvenih procesa na kvantitativne ekonomske pokazatelje. Uzimajući u obzir niz socijalnih parametara, pokazao je kako rast BDP-a ili osobnih dohodaka treba odbaciti kao jedine kriterije napretka jer oni ne vode nužno povećanju kvalitete života. Sen je razvoj odredio kao povećanje slobode, razlikujući *supstancijalne slobode* i *instrumentalne slobode* (političke slobode, ekonomske pogodnosti, socijalne olakšice, jamstva transparentnosti i protektivnu sigurnost) i dokazivao kako međusobno učvršćivanje instrumentalnih sloboda (npr. javno obrazovanje kao socijalna olakšica vodi povećanju pismenosti, što utječe na povećanje odgovorne političke participacije i rast političkih sloboda) dovodi do jačanja supstancijalnih sloboda, tj. mogućnosti osoba da samostalno oblikuju život dostojan poštovanja.

Ostavivši po strani dobro poznati politički i ekonomski imperijalizam, Edward Said, profesor komparativne književnosti i teoretičar kulture, usmjerio se na neopravdano zanemarenu kulturnu dimenziju imperijalizma. Poznat po knjizi *Orijentalizam* u kojoj je prokazao Orijent kao fantastični konstrukt koji su stvorili zapadnjaci, Said je analizirao konstrukciju kolonijalnog svijeta kao kulturne periferije. Iako su predrasude Zapada o islamskom i ostalom nezapadnom svijetu na brojnim mjestima eksplicitno formulirane, Said je dekonstrukcijski posao odlučio obaviti na romanima u kojima se “ideološka uvjerenja majstorski isprepliću s vrhunskim estetskim umijećem proznog diskursa, pa ih je moguće otkriti jedino skrupuloznim kritičkim iščitavanjem teksta” (45). Upoznavanje s kontroverznim Saidovim čitanjem djela Josepha Conrada (*Srce tame*), Rudyarda Kiplinga (*Kim*) i Alber-

ta Camusa (*Stranac* i *Kuga*) kao dokumenata kolonijalne dominacije Zapada, koje nam autor pruža, malo će koga ostaviti ravnodušnim.

U trećem eseju autor nas upoznaje s revolucionarnim i programatski intoniranim djelom *Imperij*, talijanskog filozofa politike, Antonia Negrija i prof. književnosti i romanistike Michaela Hardta koji su u njemu pokušali razotkriti strukturu suvremenoga globalnog poretka. Oni smatraju da se globalizacijom ekonomskih razmjena ostvario novi poredak, imperij, decentrirani i deteritorijalizirani oblik vladavine. Za razliku od države koja ih ima, imperij, barem konceptualno, nema granice. On je jedna neupitna moć koja vodi ratove protiv barbara i buntovnika iznutra, a njegova vladavina širi se cjelokupnim civiliziranim svijetom. Postanak imperija znači kraj suvereniteta nacionalnih država. Iako ih mnogi za to optužuju, imperij tako nisu niti SAD; nema centra novoga imperijalnog svjetskog poretka. Inspirirani Foucaultom, ali prigovarajući mu što je ostao u okvirima strukturalističke epistemologije, Hardt i Negri funkcioniranje nove imperijalne vlasti objašnjavaju pojmovima *biomoći* i *biopolitike* s naglaskom na ulogu transnacionalnih kompanija u biopolitičkoj strukturaciji svijeta. U utopijskoj završnici oni polažu nadu u aktiviranje velikoga revolucionarnog potencijala koji leži u mnoštvu eksploatiranih koje imperij stvara, a koji imaju mogućnost preobraziti se u svjetsko građanstvo, svjetski protuimperijalni pokret.

Posljednji esej u prvoj cjelini posvećen je dvojici eksperata, zaposlenika u međunarodnim institucijama, što daje dodatnu težinu njihovim analizama. Američki ekonomist Joseph E. Stiglitz, bivši glavni ekonomist Svjetske banke i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2001. i Jean Ziegler, švicarski sociolog, specijalni izvjestitelj UN-a za pravo na prehranu, obojica mislioci globalne kompleksnosti izvan granica "strukovnog hermetizma" (86), kritiziraju neoliberalnu politiku koja se naturalizira u dogmi o samoregulaciji tržišta i "[o]bznanjuje ekonomski fatalizam protiv kojega je svaki otpor uzaludan" (93). Neoliberalni model reformi, deregulacija i liberalizacija svih tržišta (roba, usluga, kapitala i rada), uz privatizaciju i demontažu javnog sektora,

što su ga osamdesetih u Velikoj Britaniji i SAD-u počeli provoditi Margaret Thatcher i Ronald Reagan, putem MMF-a i Svjetske banke nameće se čitavom svijetu na štetu nerazvijenih zemalja. Tako u forsiranju svojih recepata stručnjaci MMF-a nisu uvažili socijalni kontekst zemalja u tranziciji (erozija socijalnog kapitala) što je dovelo do katastrofalnih posljedica (npr. privatizacija u Rusiji). U davanju naputaka za rješavanje globalnih problema trezveni Stiglitz predlaže reorganizaciju ekonomije u vidu intervencija države i regulacija bankarskog sustava, te jačanje mreža sigurnosti, povećanje transparentnosti itd., dok Ziegler, radikalni kritičar sklon korištenju emocionalno nabijenog vokabulara, rješenje nalazi u socijalnoj mobilizaciji frontova koji se suprotstavljaju globalizaciji (radničkih sindikata, seljačkih pokreta, pokreta za prava žena, autohtonih naroda, ekoloških pokreta i nevladinih organizacija).

Drugu cjelinu otvara angažirani francuski intelektualac lijeve orijentacije André Gorz koji konstatira kraj proletarijata i radnog društva. Prema njegovim uvidima, smanjena radna intenzivnost novih tehnologija dovela je do situacije u kojoj za cjelokupnu proizvodnju više nije potrebna cjelokupna zaposlenost, čime nastaje mnoštvo suvišnih radnika. U svijetu u kojem nestaje stalna zaposlenost, a raste broj dogovornih poslova, umanjuje se kolektivna moć radništva i otvara mogućnost eksploatacije. Upravo nju donosi globalizacija koju Gorz drži liberalnom prijevarom, uspješno dobivenim ratom kapitala protiv rada. Kao rješenje Gorz nudi utopijski projekt *postnjamnoga društva*, društva *multiaktivnosti* u kojem radno vrijeme prestaje biti dominantno društveno vrijeme, u kojem je sve manji opseg rada razdijeljen na sve veći broj osoba, a slobodno vrijeme i različite umjetničke, znanstvene, ekološke i sportske aktivnosti postaju klicom novog tipa društvenosti.

Pregled opusa Michela Foucaulta temelji se na njegovoj analizi moći i problemima koje otvaraju *Riječi i stvari* (*Les mots et les choses*, 1966.). Kalanjev esej izvorno je bio pogovor hrvatskom izdanju ovog djela. Foucault se odaje priznanje što je potaknuo sociologe na preispitivanje mnogih temeljnih pojmova koje je "... rutinska diskurzivna praksa već istrošila

pa čak i obesmisli (140). Autor nas najprije upoznaje s njegovim "intelektualnim poljem": smješta ga u paradigmu strukturalizma, ističe presudan Nietzscheov utjecaj i objašnjava njegovu poststrukturalističku metamorfozu kao kritiku metafizike subjekta. Foucault istražuje arheologiju struktura koje upravljaju diskursom u pojedinim razdobljima i identificira tri epistemološka poretka: renesansu, klasicizam i modernost. U analizi moći, Foucault polazi "odozdo", od mikrosocioloških struktura. Moć je za njega "kapilarna", decentrirana; ne drži je suveren, niti vladajuća klasa. Ona je kompleksna strategijska situacija u jednom društvu; "ona je svuda jer dolazi oduvuda". Svoj odmak od klasičnog pristupa Foucault pokazuje u odnosu na Hobbesov *Leviathan*. Njega ne zanima problem suvereniteta, "središnje duše" Leviathana koja nastaje ujedinjenjem mnogih, nego želi proučavati "periferna i brojna tijela, tijela koja su učincima moći konstituirana kao subjekti" (148). Pritom je osobito zanimljiva Foucaultova analiza moći u modernim društvima koju karakterizira kontrola i discipliniranje populacije pri čemu su moć i znanje blisko povezani i međusobno se proizvode.

Došavši na elitnu *L'École normale supérieure* u suočenju s buržuskim kolegama koji su tečno i opušteno o bilo čemu mogli izricati intelektualno impresivne (doduše, sadržajno prazne) sudove, Pierre Bourdieu je, kao "provincijalac skromna podrijetla", na vlastitoj koži osjetio sociokulturnu inferiornost. Esej o tom uglednom francuskom sociologu, impozantnoga teorijskog opusa, ali i piscu brojnih angažiranih djela, autor posve opravdano počinje biografski. Naime, upravo iskustvo kulturnog izraza klasne dominacije postalo je temom njegovih teorijskih elaboracija, što je izraženo npr. u pojmovima kulturnog kapitala i simboličkog nasilja. Tezama o kulturnom kapitalu kao "skupu dobara simboličke naravi koja se baštine iz vlastite socijalne sredine, kao što su vladanje jezikom, 'dobre manire', socijalni kodovi, kultiviranost, diplome itd." (176) Bourdieu je nadopunio redukcionističku sliku o goloj ekonomskoj dominaciji u kapitalističkom poretku. Intelektualno oblikovan u okružju marksizma, strukturalizma i durkheimizma, ali i pod utjecajem Eliasa i Wittgensteina, razvio je poziciju koja se može nazvati

strukturalističkim konstruktivizmom: objektivne strukture neovisne o svijesti i volji aktera u njegovoj teoriji komplementarne su djelovanju aktera, individualnim i kolektivnim borbama koje teže promjeni ili očuvanju tih struktura. Kritizirajući školski sustav koji funkcionira kao mehanizam stratifikacije kojim se reproducira dominantna klasa, kritizirajući neoliberalnu politiku koja se maskira iza fatalizma ekonomskih zakona, kritizirajući masovne medije, poglavito televiziju koja zaglupljuje populističkim senzacionalizmom, kritizirajući i sam intelektualizam koji zahvaća akciju "izvanjski i iskosa" ne vodeći računa o odnosu aktera spram vlastitog djelovanja u nekim krugovima Bourdieuovo mišljenje zavrijedilo je podrugljiv naziv "proletaroidnog intelektualizma" (186), ali mu se ne može poreći titula poticajnog mislioca globalne kompleksnosti.

Posljednji esej bavi se Jeanom Baudrillardom kojega autor predstavlja kao najatraktivnijeg predstavnika postmodernističkog kruga, izraženo sintagmom "fenomen Baudrillarda". U autorovoj interpretaciji Baudrillard ipak nije samo površinski dojmiv, nego iza fasade njegove hipertrofirane bombastične retorike stoji čvrsta teorijska podloga. On analizira proizvodnju, razmjenu i potrošnju u postindustrijskoj, komunikacijskoj i medijskoj zbilji. Bavi se političkom ekonomijom, ali "... u promijenjenim okolnostima posvemašnje vladavine slike, informatičkog znaka i medijskog zaposjedanja stvarnosti" (194). Za Baudrillarda postmoderni svijet karakterizira odvajanje znakova od svojih referencijalnih izvorišta – oblikuju se simulakri, slike, opisi, projekcije koji nemaju nikakvo uporište u stvarnosti osim sebe samih. "Mi zapravo živimo u svijetu simulakra gdje slika ili označitelj događaja nadomješta neposredno iskustvo i znanje o njegovu uporištu i označeniku" (202). Stoga oni koji danas na staromodan način antagoniziraju rad i kapital, prizivajući jedan sukob industrijskog doba, zapinju u anakronom mišljenju koje ne uviđa da u promijenjenoj zbilji poretka simulakra tone u "pogrešni radikalizam bez referencijalnosti" (212).

U duhu pascalovskog lajtmotiva, zaključujemo kako Kalanjeva knjiga pruža spoznaju kako dijelova, tako i cjeline. Pojedini njezini dijelovi izvrstan su uvod u daljnje čitanje bilo

kojega od prikazanih autora, dok knjiga u cjelini daje zadovoljavajući uvid u intelektualni krajolik postmoderne. Zadovoljavajući, ali ne i potpun, jer kako autor sam priznaje, potpunost bi zahtijevala uključivanje mnogih drugih, npr. Immanuela Wallersteina, Anthonyja Giddensa, Ulricha Becka, Zigmunta Baumana i Ralfa Dahrendorfa. Na njihov izostanak ipak ne treba strogo reagirati. Ovaj samopriznati nedostatak možemo, u skladu s poslovicom, (barem napola) oprostiti i ovu knjigu bezrezervno preporučiti. U cjelini ili barem njezine pojedine dijelove.

Krešimir Petković

Prikaz

Tihomir Cipek, Josip Vrandečić (ur.)

Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj

Disput, Zagreb, 2004., 384 str.

Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj prvi je ozbiljniji uvid u povijest liberalne političke misli na prostorima današnje Hrvatske, budući da je njezino proučavanje bilo doskora zapostavljeno. Prethodi joj "Liberalna misao u Hrvatskoj", zbornik eseja o 22 liberalna mislioca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća u izdanju Zaklade Friedrich Naumann, koja se pojavila 2000. godine. *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj* je tako svojevrsni nastavak tog zbornika, tim više što je objavljena u suradnji s istom zakladom.

Podijeljena je na tri velike cjeline: uvodna rasprava priređivača i Hansa Georga Flecka, voditelja zagrebačkog ureda spomenute zaklade, dok se tematska građa odnosi na 19. stoljeće, s podcjelinama Banskim Hrvatskom, Dalmacijom i Istrom, te 20. stoljeće. Priređivači, politolog Tihomir Cipek s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i povjesničar Josip Vrandečić sa zadarskog Filozofskog fakulteta pri odabiru originalnih tekstova nastojali su predstaviti sva tematska područja liberalne mi-

sli, poput ljudskih i političkih prava, trodiobe vlasti, političke reprezentacije i tržišne ekonomije, pa izbor sadržava, uz kratku biografsku bilješku za svakog mislioca, tekstove različitih profila: od onih visoke teorijske vrijednosti (Pucić, Matoš, Gotovac ...) do liberalnih političkih govora (Mažuranić, Nodilo, Laginja ...). Zbog "male snage hrvatskog liberalizma" (12), uvršteni su i liberalni tekstovi mislioca čija misao u cjelini ne odgovara vrijednosnom konceptu liberalizma, poput Strossmayera, Starčevića i Radića.

U prvoj uvodnoj raspravi, "Liberalizam – ideologija slobode", Cipek daje precizan sažetak glavnih odrednica liberalizma. Nasuprot srednjovjekovnoj skolastičkoj slici čovjeka sa petog strahom prvobitnog grijeha, liberalizam utemeljuje slobodnog pojedinca u neotudivim prirodnim pravima čije prakticiranje u uvjetima slobodne tržišne razmjene treba voditi linearnom napretku čovječanstva. Da bi takvo društvo slobodno djelujućih pojedinaca bilo ostvareno, kroz racionalno sporazumijevanje konstituiraju se pravna država kao instrument zaštite ljudskih sloboda: prava na život, vlasništvo, traganje za srećom ..., tako da prvobitni liberalizam uvodi obrazovni i imovinski cenzus, te načelo trodiobe vlasti kao instrumente zaštite slobode pojedinca od zlorabe državne vlasti i moguće tiranije većine. Tek politička teorija J. S. Milla uspijeva povezati liberalizam s načelom demokratske konstitucije vlasti, tako da se u njegovo doba (početak 19. stoljeća) ideja o prirodnim pravima pojedinca širi na naciju, koja svoju emanaciju ostvaruje tek u nacionalnoj državi. Zato je neprikladno suvremeno ahistorijsko shvaćanje koje liberalizam smješta isključivo u sferu multikulturalizma i univerzalizma naspram nacionalizmu. Ono konkretno ne dopušta prikaz uloge liberalizma u konstituiranju moderne hrvatske nacije, te u stvaranju pretpostavki za formiranje suvremene hrvatske države, tj. stvarnu slabost njezina utjecaja. Stoga je osobito istaknuto banovanje Ivana Mažuranića (1873.–1880.) kao jedino u kojem su liberalne ideje u Hrvatskoj zaživjele u praksi sve do 2000. godine.

U tekstu "Izazovi europskog liberalizma u 19., 20. i na početku 21. stoljeća" Hans-Georg

Fleck ističe potrebu anticipiranja referentnih ideoloških odrednica liberalizma kao glavnog polazišta u proučavanju povijesnog razvoja liberalizma u Hrvatskoj. Pritom ističe da je liberalizmu pogrešno pripisano majčinstvo nad divljim kapitalizmom s jedne i socijalizmom s druge strane, te socijalne neosjetljivosti, jer su se već u njegovoj ranoj fazi pojavili socijalni programi obrazovanja, samopomoći i solidarnosti kroz udruživanja. Pritom upućuje na komplementarnost liberalizma i nacionalizma na Zapadu, dok je u Srednjoj i Istočnoj Europi došlo do njihova razilaženja. Na kraju, glavne suvremene izazove liberalnoj ideologiji nalazi u trendovima globalizacije.

Uvodna rasprava Josipa Vrandečića "Povijesne odrednice hrvatskog liberalizma" nalazi glavne uzročnike relativne slabosti liberalne tradicije u Hrvatskoj u nepostojanju idealtipskih sljednika liberalizma (osim Imbre Tkalca), ovisnosti Hrvatske o izvanjskim centrima moći (Beču, Pešti, Beogradu) i općesvjetskoj "oseci demokracije" u 20. stoljeću. Vrandečić daje i kronološki presjek razvoja te tradicije, od začetaka krajem 18., preko uspona i padova tijekom 19. stoljeća, sve do postupnog iščezavanja u međuratnom razdoblju te konačnoga sloma uspostavom NDH i kasnije socijalističke Jugoslavije. Ni prvo desetljeće hrvatske neovisnosti nije imalo sluha za građanske vrijednosti, tako da je šansa za afirmaciju liberalizma nastupila tek poslije 2000. godine.

Prvi dio 19. stoljeća započinje misliocima iz građanske Hrvatske i Slavonije. Imbro Tkalac, prvi od preporoditelja, ocjenjuje razdoblje francuskih Ilirskih pokrajina kao "uzornu i pravednu upravu kakvu Hrvatska nikad, ni prije ni poslije, nije imala" (59). *Kratka osnova horvatsko-slavonskog pravopisanja* Ljudevita Gaja iz 1830., te *Disertacija* Janka Draškovića iz 1832. označuju simbolički početak narodnog preporoda. Dragutin Rakovac u *Malom katekizmu za velike ljude* iz 1842., ističući pravo svakog naroda u višenacionalnoj državi na jezik i samostalnu vladu po uzoru na Švicarsku, proteže Ilirsko ime na južne Slavene samo u jezičnom smislu, dok ga u političkom smislu smješta isključivo u prostor trojedinice jer "brat bratova gospodstva ne trpi" (77). U tekstu iz iste godine, *Ilirisam i Kroatizam*,

Ljudevit Vukotinović ističe kako je "Ilirismus u smislu političkom ništa" te da je "Kroatizam s druge strane život naš politički" (85), u svjetlu kojega se panslavizam kao politički konstrukt ispostavlja kao nemoguć i nepotreban. Paralelno s poznatim programskim dokumentom Sabora iz 1848., *Zahtjevanja naroda*, Ivan Mažuranić u *Manifestu naroda Hrvatsko-Slavonskog* biva prvi liberalni mislioc u Hrvatskoj koji ističe prvenstvo prirodnog prava naroda kao osnovnog uvjeta emanacije ispred hrvatskog državnog prava. Franjo Rački izražava nadu u obnovu ustavnog života na saboru 1861. godine, dok se Josip Juraj Strossmayer zalaže za utemeljenje sveučilišta i akademije kao sredstva prosvjećivanja. Tek tekstovi Ante Starčevića nadilaze razinu svakodnevnih političkih govora; u saborskoj predstavi o zastupničkom imunitetu isti izvodi iz prijenosa vrhovne narodne suverenosti, iznad koje je samo Bog kao udjelitelj ljudske pismenosti, zbog čega on ima pravo pisati "sve što hoće na svetu" (123) (*O slobodi tiska*). U članku *Stranke* Starčević Stranku prava izjednačuje s totalitetom, jer "u slobodnih državah ... narod se deli na stranke" (121), a dok nije ostvarena sloboda "sav je narod stranka" (121) kao izraz rousseauovske opće volje, dok ostale stranke u Hrvatskoj vidi kao personalizirane klubove. U članku *Ustavi Francezke* Starčević opravdava revolucionarni teror potrebom očuvanja revolucije od brojnih neprijatelja, osobito svećenstva koje "po veri što je ispoveda, imadiaše svaku slobodu podupirat i razširivati" (125). Milan Makanec, Ignjat Brlić, Fran Vrbanić i Hinko Hinković u svojim saborskim govorima i člancima zahtijevaju uvođenje odgovornosti bana saboru, proširenje izbornog prava, neovisnost sudstva, obnovu Mažuranićevih tiskovnih porotnih sudova te uvođenje uvjetnog kažnjavanja.

Prikaz razvoja liberalizma u Dalmaciji započinje izvješćem guvernera Ilirskih pokrajina Vicenza Dandola Napoleonu 1806. godine o planu uvođenja liberalnoga carskog zakonika u pokrajini gdje "stanovništvo izvan gradova nema kuća" (154), a "stotine strasti pokreću Dalmatince u gradovima" (154). Ivan Kreljanović Albinoni, najistaknutiji intelektualac Dalmacije za Francuza, ističe obrazovanje kao temeljni uvjet napretka, a Medo Pucić u članku *Sačinjavamo li mi jednu naciju?* iz 1849.

izlaže originalnu misao oposebljenja nacije tek u nacionalnoj povijesti, čiji su preduvjeti nezavisnost, sloboda i nacionalnost kao “nezavisnost vladara i kneževa”, iz čega izvodi za to doba i okružje vrlo zanimljiv zaključak “kako u Zapadnoj Europi države u najvećem dijelu nisu pomiješane ... ovo pitanje ne zadaje velikih briga zapadnjacima”, dok će “veliko rješenje nacionalnog pitanja promijeniti izgled centralne i istočne Europe” (173). U memorandumu iz 1856. Francesco Borelli apelira na željezničko povezivanje Dalmacije s Podunavljem, dok se prvaci Narodne stranke Natko Nodilo, Miho Klaić i Lovro Monti zalažu za liberalne reforme, skladan suživot Hrvata, Srba i Talijana i ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, ističući ekonomski napredak kao preduvjet korištenja političkih prava.

Istra je zastupljena s najmanje liberalnih mislioca. Marko Baštijan 1870. crta stanje Istre kao “na jednoj strani oholu nadutost, a na drugoj ludo nehajstvo, a na jednoj i drugoj pak glupost i siromaštvo” (209), te se skupa s Dinikom Vitezićem zalaže za uvođenje hrvatskog jezika u osnovne škole, dok u kasnijoj fazi preporoda Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja inzistiraju na slobodi nacionalnog izjašnjavanja Hrvata i Slovenaca u Istri.

Druga velika cjelina, 20. stoljeće, započinje s tekstovima Antuna Gustava Matoša, možda i najzanimljivijima u cijeloj Hrestomatiji. U *Hrvatskoj misli* polazi od etike patriotizma kao supostojanja pozitivne i negativne slobode. Tu upozorava na opasnost jakobinskog ispunjenja političkoga isključivo etičkim, a u članku *Ljudi i ljudi* polazi od vulgarizacije moderne demokracije kao nusprodukta težnje prosvjetiteljstva za dosezanjem antičkog ideala. Tekst zaključuje tvrdnjom kako je “aristokratsku tendencija kulture” (235), kojoj je cilj isključivo pojedinac, moguće ostvariti samo u preporodu demokracije k “pravom aristokratizmu duha i srca” (236). U trećem članku, *Ad zvecanum monachum*, obara se na frankovački klerikalizam kao negaciju mogućnost državljanškog utemeljenja Hrvatske, jer “odbijaju od njega inovjerce” (237), dodajući kako borbu “crvenih i crnih” vidi kao borbu konkurenata, a ne nesumjerljivosti. U *Južnoslavenskom pitanju* kao reakciji na Deklaraciju Južnoslavenskog kluba iz 1917. Milivoj Dežman

ističe “čaršijski” pragmatizam kao glavnu povijesnu pogrešku hrvatskih liberalno-nacionalnih stranaka. Frano Supilo se u izabranim člancima obara na klerikalizam kao na glavnog protivnika politike “Novog kursa”, razotkrivajući kako klerikalci “... moraju biti stoput veći patriote od svih nas, jer samo se tako opsjenjuje prostota” (257). U pismu Jovanu Jovanoviću iz 1917. izlaže nacrt buduće južnoslavenske zajednice sa zajedničkom obrambenom, financijskom, vanjskom, prometnom i sveučilišnom politikom, dok bi ostalo bilo u nadležnosti federalnih jedinica. U svojim govorima Ante Trumbić ističe načelo nacionalne neovisnosti kao preduvjet uspostave demokratskog poretka, dok u pismu *Manchester Guardianu* iz 1932. detaljno opisuje hegemonističko i antiliberalno ustrojstvo Kraljevine Jugoslavije. Preko teorije francuskog mislioca Fagueta o supostojanju individualnih prava i pozitivnih zahtjeva države prema građanima, Stjepan Radić u tekstu *Liberalizam* izvodi zaključak o jednakosti liberalizma i patriotizma. U tekstu *Demokratizam* slobodu vidi kao ostvarenje prava građana, koje konkretno razrađuje *Ustavom neutralne seljačke republike Hrvatske*, “da svoju volju očituju ... da ta volja bude provedena ... i da svaki od njih zna što treba a što ne treba” (280). Zacijelo je teorijski najutemeljeniji tekst *O razvoju demokratske misli* iz 1918., profesora prava Ladislava Polića, koji, krenuvši od interpretacija Grotiusa, Rousseaua, Sieyesa, Fichtea i Duguita, izvodi zaključak o rascjepu liberalizma i demokracije u naglašavanju pozitivnog i negativnog aspekta slobode. Međutim, osnovna je Polićeva teza kako se moderne demokracije ne iscrpljuju u svom pravnom utemeljenju, nego na njega nadograđuju socijalno i političko utemeljenje (što je na tragu kasnije teorije Franza Neumanna o pravnom, spoznajnom i voljnom elementu političke slobode.)

U predavanju *Osnove modernog nazora o životu* profesor Albert Bazala, utemeljitelj moderne filozofske terminologije u Hrvatskoj, naučava da onako kako je ljudski život manifestacija dužnosti prema umnom cilju, koja se u čovjeka usađuje odgojem, tako i narod mora “Svoje posebno bivstvo razviti u svim oblicima kulture ...” kako bi ušao u “povijest ljudstva” (301). Marija Jurić Zagorka, začetnica

feminističkog pokreta u Hrvatskoj, primjerima sudjelovanja žena u narodnom pokretu ističe nužnost postizanja političke ravnopravnosti s muškarcima, dok isječki iz članaka novinara Josipa Horvata ocrtavaju atmosferu korupcije i puzajuće vojne diktature u Hrvatskoj krajem dvadesetih godina, a poslijeratni revolucionarni partizanski teror dočaravaju ulomci iz memoara Ivana Meštrovića *Uspomene na političke ljude i događaje* te Bogdana Radice *Živjeti, nedoživjeti*. Orjunaški fašizam, diktaturu Ustaškog pokreta i socijalističku revoluciju u Jugoslaviji Radica svodi pod zajednički nazivnik vertikalne pobune periferije protiv centra, tj. nasilja “poluinteligenata dinarskog tipa” protiv građanske kulture. Odvjetnik Ivo Politeo, poznat po obranama političkih optuženika, izrađuje 1954. za Međunarodnu advokatsku uniju *Kodeks profesionalne etike advokata*, dok u eseju *Kako ne razvijati gospodarstvo* ekonomist Rudolf Bićanić analizira ciklus ideološki uvjetovane prenapregnutosti pojedinih sektora u komandnim gospodarstvima koji u završnici uzrokuje slom ekonomskog sustava i cvjetanje crnog tržišta. Na kraju, posljednja su zastupljena *Programska načela HSL-a*, prve stranke u hrvatskoj političkoj povijesti koja u svom nazivu ima pridjev “liberalno”, te tekstovi Vlade Gotovca, koji su, uz Matoševe, svakako najprivlačniji u ovoj hrestomatiji. U svom govoru iz 1990., *Povratak pojedinca*, kao najveću opasnost za ljudsku slobodu Gotovac vidi u pokušaju, koji karakterizira utopije, “da se ukine nepredvidivo” (355), zbog čega svaki pojedinac treba sve političke opcije podvrgnuti testu opovrgljivosti, dok u socijalnom liberalizmu vidi branu nasuprot egalitarizmu oskudice, ali i agresivnom nacionalizmu koji donosi samo “mogućnost represivnog kolektivismu” (359). U poetskom eseju *Vidljiva i nevidljiva Srednja Europa* Gotovac zagovara Srednju Europu kao prostor dodira različitih nacija i individuuma između radikalnog antropocentrizma Zapada i zlouporabe Hegelova apsolutnog duha na Istoku.

Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj solidan je pregled razvoja liberalne misli u Hrvatskoj. S obzirom na aktualnost, kao nedostatak se može uzeti neuvrštavanje nekih istaknutijih liberala iz prve polovine 20. stoljeća te onih malobrojnih iz emigracije nakon Drugoga svjetskog rata. U svakom slučaju, najveća vri-

jednost Hrestomatije je u otvaranju prostora budućim komparativnim istraživanjima “procesa civiliziranja” Hrvatske u odnosu na Zapadnu Europu. Ovo je nasušno potrebno s obzirom na mali broj politoloških i povijesnih radova o tradiciji liberalne misli u Hrvatskoj.

Stevo Đurašković

Prikaz

John Lewis Gaddis

Surprise, Security, and the American Experience

Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) / London, 2004., 160 str.

John Lewis Gaddis sveučilišni je profesor povijesti i političkih znanosti na Yaleu. Potaknut iznenadnim napadom na SAD 11. rujna 2001. godine održao je tijekom 2002. niz predavanja koja su potaknula raspravu o suvremenim temama dugoročnog značenja za američku demokraciju. Predavanja su iznimno hvaljena, stoga su kasnije pretvorena u knjigu *Surprise, Security, and the American Experience*.

Svi pamtimo gdje smo se zatekli i što smo radili u trenutku velikih i iznenadnih događaja svjetske povijesti, stoga prvo (*A Morning at Yale*) i posljednje (*An Evening at Yale*) poglavlje donose autorovu osobnu povijest 11. rujna. Zemljopisni položaj SAD-a omogućio je stvaranje prilika u kojima je oduvijek bilo moguće odvojiti domaći nacionalni život od nasilnoga vanjskog svijeta. Tako je bilo moguće i odvojiti osobno od povijesnoga. Ta je mogućnost odvajanja nestala 11. rujna 2001., kad su se i životi Amerikanaca promijenili. Nije to bila još samo jedna kriza američke nacionalne sigurnosti, bila je to i kriza nacionalnog identiteta.

Osnovu knjige *Iznenadenje, sigurnost i američko iskustvo* čine tri povijesna eseja

(drugo, treće i četvrto poglavlje) posvećena iznenadnim napadima na SAD i odgovorima koji su potom uslijedili. Prvi napad dogodio se u 19. stoljeću, drugi u 20. stoljeću, a treći u 21. Ključ za razumijevanje strategija koje su iz tih napada proizašle jest shvaćanje da su Sjedinjene Države ranjive, stoga dolazi do širenja sigurnosnih granica i prihvaćanja ambicioznije vanjske politike.

Napad 11. rujna 2001. godine nije bio prvi iznenadni napad na SAD, niti je bio prvi koji je vodio preispitivanju američke nacionalne sigurnosti, kao i problikovanju njezine strategije. Gaddis smatra da se, odgovarajući na taj napad, Bushova administracija, s namjerom ili bez nje, vratila starim tradicijama. Prvi iznenadni napad dogodio se 1814. kad su Britanci napali Washington i spalili Bijelu kuću i Kapitol. Napad na teritorij SAD-a i ugrožavanje nacionalne sigurnosti doveo je do oblikovanja strategije nacionalne sigurnosti. Prvu strategiju oblikovao je Monroeov državni tajnik, kasnije i sam predsjednik SAD-a John Quincy Adams s ciljem stvaranja i održavanja sile koju nitko neće moći izazvati u Sjevernoj Americi, a kasnije i na cijeloj zapadnoj hemisferi. Adamsova se doktrina temeljila na preventivnim napadima (*preemption*), unilateralizmu i hegemonizmu. Sigurnost je trebalo postići širenjem na vlastitom teritoriju, kao i širenjem na države koje bi mogle propasti. Sama mogućnost političkog vakuuma bila je dovoljan razlog za preventivni napad, stoga, zaključuje Gaddis, zabrinutost američkih političara za “neuspjele” (*“failed”*) ili “propale”, “promašene” (*“derelict”*) države nije novijeg datuma, kao što to nije niti strategija preventivnih napada kojom se te brige rješavaju. Zbog vlastite sigurnosti Sjedinjene se Države ne mogu pouzdati u dobru volju drugih aktera, nego moraju biti spremne za samostalno djelovanje. Iako Sjedinjene Države nisu imale vojne niti pomorske kapacitete, Adams u zemljopisnoj blizini američkog teritorija nije prihvatio sustav ravnoteže sila, SAD nije želio ravnotežu sila nego nadmoć. Monroeovom doktrinom, smatra autor, SAD se nije htio izolirati od svijeta, nego su željeli izbjeći obvezu djelovanja s drugim silama. Da Sjedinjene Države odbijaju saveze, bilo je vidljivo prilikom američkog ulaska u Prvi svjetski rat, kamo su ušle kao pridružena, a ne saveznička sila. W. Willson je shvatio da

bi se američka sfera odgovornosti trebala proširiti na cijeli svijet, ali Amerikanci su odbili njegov prijedlog o stvaranju Lige naroda. Stoga su unilateralizam, hegemonizam i preventivni napadi ostali na snazi više od jednog stoljeća.

Drugi iznenadni napad (na Pearl Harbour 1941.) pokazao je da je strategija američke nacionalne sigurnosti neprimjerena i da je treba mijenjati. Stoga je Rooseveltova administracija razvila novu veliku strategiju suradnje sa saveznicima u borbi protiv autoritarizma, i to na interkontinentalnoj razini. Strategija je odredila američko ponašanje tijekom Drugoga svjetskog rata, ali i za hladnoga rata. Danas povjesničari, kao i sam Gaddis, unatoč prijašnjim negativnim ocjenama, Roosevelta smatraju najvećim američkim strategom 20. stoljeća. Roosevelt je odbacio uvriježenu praksu i prihvatio otvorenu suradnju s drugim velikim silama, i sve to zbog ostvarivanja američkih interesa. Iako je odbačen unilateralizam i prihvaćen multilateralizam, Velika Alijansa je bila rezultat nužnosti, a ne sklonosti. Tijekom rata pod Rooseveltovim utjecajem stvaraju se strukture koje će u poslijeratnom svijetu osiguravati američku dominaciju i štititi američke interese: četiri policajca koja će voditi svijet, četiri slobode, Atlantska povelja, Bretton-Woodski sustav, UN. Iako je pri kraju Drugoga svjetskog rata neslaganje sa Staljinom bilo sve očitiije, Roosevelt je smatrao da ne bi bilo mudro aktivirati strategiju preventivnih napada i “ispaliti prvi hitac”. Stoga je i američka velika strategija za hladnog rata odbijala korištenje preventivnih napada i unilateralizama, ali je treće i najvažnije načelo potpuno ostvareno – američka hegemonija, i to na globalnoj sceni. Dakako, neki su američki unilateralni interesi bili upakirani u multilateralni okvir. Budući da je postojala “nešto gora” alternativa američkoj dominaciji – sovjetska dominacija, ona je u američkoj zoni utjecaja bila prihvaćena. Završetkom hladnog rata “nešto gore” je nestalo, ali se nakon 11. rujna iznova stvorilo. Teroristi su “nešto gore”. Ipak, u američkom unilateralizmu i preventivnim napadima, mnogi su dijelovi svijeta počeli Bushovu administraciju smatrati većom prijetnjom svjetskom miru nego što su to teroristi.

Veliki dijelovi četvrtoga poglavlja već su 2002. bili objavljeni u *Foreign Affairsu*. U

njemu autor objašnjava kako je treći napad na SAD 11. rujna još jednom pokazao manjkavosti dotadašnje strategije. Napadi nisu destabilizirali SAD, ali su potresli društvo. Sjedinjene su Države pokazale da nisu sposobne obraniti svoje građane, koji žive na svom teritoriju i obavljaju svakodnevne životne zadaće. Kako teroriste nije bilo moguće identificirati ni neutralizirati, Amerikanci su se vratili u doba osobne nesigurnosti. S teroristima se ne može pregovarati niti ih se može zaplašiti. Gaddis smatra da uništenje talibanskog režima u Afganistanu, kao ni okupacija Iraka, nisu pouzdano otklonili prijetnje budućih terorističkih napada. Nove metode i tehnike kojima su se teroristi koristili, podbačaj obavještajne zajednice, kao i stajalište da SAD nema sigurnosnih prijetnji razlozi su zašto je napad izazvao toliko iznenađenje. Privid sigurnosti omogućio je Clintonovoj administraciji vođenje *laissez faire* vanjske i nacionalne sigurnosne politike. Iako je dolazilo do stvaranja sve većeg broja “*failed*” ili “*derelect*” država, međunarodni sustav bio je okarakteriziran kao miroljubiv. Činjenica je bila da su države postale miroljubivijima, ali i sve manje sposobnima kontrolirati brojne aktivnosti na vlastitim teritorijima. Gaddis smatra da je najveći američki propust u strateškoj viziji bilo nesagledavanje dugoročnih posljedica pobjede u hladnom ratu. Dana 11. rujna nisu se srušili samo Blizanci nego i najosnovnije američke pretpostavke o međunarodnoj, nacionalnoj i osobnoj sigurnosti. Busheva je administracija započela stvarati veliku novu strategiju. Preuzela je metode strategije nacionalne sigurnosti iz 19. stoljeća – unilateralizam, preventivne napade i hegemonizam, koristeći ih ovaj put na globalnoj razini. Pitanje je koliko će te metode biti uspješne. Bushevi planeri otvoreno su objavili što namjeravaju činiti. *The National Security Strategy of the USA* (NSS) određuje američke zadaće poslije 11. rujna: obrana mira borbom protiv terorista i tirana; očuvanje mira stvaranjem dobrih odnosa s velikim silama; širenje mira podržavanjem slobodnih i otvorenih društva na svim kontinentima. Novost je, svakako, izjednačivanje prijetnji svijetu od terorista, kao i od tirana. Prema Bushevoj doktrini, zadaća je SAD-a identificirati i eliminirati teroriste i režime koji ih podržavaju, ma gdje se nalazili. Pravnu osnovu preventivnih napada SAD pronalazi u međunarodnom pravu koje

priznaje da nacije ne trebaju čekati da budu napadnute kako bi poduzele akciju obrane od sile koja im predstavlja neposrednu opasnost (str. 86.). Iako NSS preferira multilateralne preventivne napade, Sjedinjene Države su naglasile da će, zatreba li, djelovati i same. Završna inovacija Busheve strategije je dugoročno uklanjanje uzroka terorizma i tiranija na jednostavan način – širenjem demokracije. Sjedinjene Države trebaju završiti posao koji je započeo Wilson, terorizam i tiranije trebaju postati zastarjeli pojmovi kao što su to ropstvo, gusarstvo i genocid. Autor se pita je li moguće da terorizam i antiameričko raspoloženje nekih regija nisu uzrokovani deficitom demokracije, nego je njihov razlog puno kompleksniji i teže ga je definirati? Huntingtonov je argument da demokracija i globalizacija ne mogu izbrisati civilizacijske razlike te da bi se sigurnost SAD-a i demokratskih društava trebala zasnivati na nenametanju vlastitih vrijednosti kulturama u kojima ne mogu uhvatiti korijenje. Huntington smatra da treba zadržati multicivilizacijski karakter svjetske politike, dok Bush smatra da je nakon 11. rujna koegzistencija nemoguća. Ne može se poštovati suverenitet država koje pružaju utočište terorizmu. Ne čekajući odobravanje za svoje akcije, Sjedinjene su Države pokazale svoju sposobnost, ali i aroganciju. Gaddis smatra da bi se Amerikanci trebali zapitati kamo ide njihovo carstvo sloboda? Mudro zaključuje kako je teško ocijeniti uspjehe Busheve strategije i akcije njegove administracije, budući da ono što suvremenici može izgledati kao pobjeda ili poraz, novim generacijama može djelovati drukčije. Autora najviše muči pitanje kako Sjedinjene Države mogu dobiti međunarodnu potporu ili, u najmanju ruku, pristanak za svoju snažnu vanjsku politiku. Kao mogući odgovor predlaže povratak načelima “federalizma”

Knjigom *Surprise, Security, and the American Experience* Gaddis se uključuje u akademsku raspravu o američkom odgovoru na 11. rujna. Autor pokazuje da strategija preventivnih napada nije presedan nego da je inspirirana američkom poviješću. Odgovor na treći napad na američku nacionalnu sigurnost zapravo je preslikani odgovor na prvi napad. preventivni su se napadi u 19. stoljeću događali samo na zapadnoj hemisferi, a sada na globalnoj razini.

Naime, danas sigurnost dolazi širenjem zone američke odgovornosti.

Razjašnjavanjem povijesti, vanjske politike SAD-a, kao i strategija američke nacionalne sigurnosti u 19. i 20. stoljeću, ova je provokativna knjiga zapravo projekcija njezine sadašnjosti i budućnosti. Autor ne želi pasti u zamku ocjenjivanja Busheve politike, nego njegovu strategiju i poteze stavlja u kontekst povijesti američke vanjske politike. *Surprise, Security, and the American Experience* svakako trebaju pročitati svi koji su zainteresirani za suvremenu svjetsku politiku, osobito oni koji prate američku vanjsku politiku i njezinu borbu protiv terorizma.

Lidija Kos-Stanišić

Prikaz

Zbigniew Brzezinski

Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo

Politička kultura, Zagreb / CID,
Podgorica, 2004., 168 str.

U svojoj posljednjoj knjizi Zbigniew Brzezinski razmatra položaj Amerike u suvremenom svijetu u kojem ona ima jedinstven položaj i dosad nezabilježenu moć. Iako kao američki autor poprilično blagonaklono gleda na ulogu svoje zemlje u svijetu, ipak se u knjizi mogu vidjeti i njegove kritike njoj upućene. Ponajprije se to odnosi na njezinu politiku prema terorizmu i na njezinu ulogu u globalizaciji. Amerikanci smatraju da su problemi koji prijete svjetskom miru danas terorizam i opasnost od pojave sredstava za masovno uništenje u zemljama i među određenim skupinama koje ga dosad nisu imale. Poslije 11. rujna Sjedinjene Američke Države vode vanjsku politiku osjonom, u kombinaciji s vojnom silom, žele osigurati vlastitu sigurnost, a na krilima borbe protiv terorizma američki predsjednik Bush dobiva i drugi predsjednički mandat na izborima 2004. godine. Sjedinjene

Države imaju vodeću ulogu u suvremenom svijetu i nijedna im se druga zemlja u dogleđno vrijeme ne može približiti. S obzirom na tu okolnost, Brzezinski smatra da Sjedinjene Države same mogu izabrati kako će tu vodeću ulogu iskoristiti: hoće li pokušati uspostaviti dominaciju ili vodstvo u suvremenom svijetu. Pritom se ne pita treba li Amerika napustiti ili zadržati svoj hegemonistički položaj, nego samo kako ga iskoristiti. "U konačnici, upravo izbalansirana kombinacija američke demokracije i američke hegemonije trenutačno predstavlja jedinu nadu čovječanstva da izbjegne potencijalno uništavajući globalni kaos" (122). "Radnja" njegove knjige zbiva se u trima ključnim svjetskim regijama (Bliskom istoku, Europi i Dalekom istoku), na "Globalnom Balkanu" i u SAD-u, a "priča" se temelji na američkoj i globalnoj sigurnosti, terorizmu, islamu, međunarodnim odnosima, globalizaciji i američkoj kulturi. Knjiga je podijeljena na dva dijela: "Američka hegemonija i globalna sigurnost" i "Američka hegemonija i opće dobro", a svaki dio na poglavlja. Zanimljivo je da svako od ukupno pet poglavlja počinje s riječju "dilema", čime se upućuje na probleme i nejasnoće oko pojedinih pitanja, ali autor dosta samouvjereno pokušava iznaći odgovore na njih.

Prvi dio knjige bavi se globalnom sigurnošću, islamom, terorizmom i stanjem u određenim regijama svijeta. Nakon napada od 11. rujna, Amerikanci smatraju da je njihova sigurnost prije iznimka nego pravilo. Dostupnost oružja, čak i za siromašnije države i neke organizacije, dovela je do toga da je i sam američki teritorij uzgrožen. Povlačenje američkih snaga razmještenih u Perzijskom zaljevu, Europi i na Dalekom istoku uzrokovalo bi kaos i naoružavanje nekih država. Brzezinski smatra da bi Amerika u slučaju povlačenja iz tih triju svjetskih regija morala odlučiti hoće li stvoriti samoodrživi međunarodni sustav ili će izabrati izolaciju i jačati vlastitu nacionalnu silu. Od mogućih opasnosti koje prijete svijetu on ponajprije navodi središnji strateški rat između nekih svjetskih sila. Iako ta opasnost nije velika, on smatra da se zbog nje može očekivati daljnje jačanje američkih strateških sposobnosti. Svojim tehnološkim razvojem Amerika i danas može brzo i odlučno djelovati u svijetu, a u tome je ne može pratiti nijedna druga zemlja. Autor smatra da se Amerika na-

lazi pred povijesnom raspravom o nacionalnoj obrani. Rasprava će biti o tome kolika bi se cijena trebala platiti za stvaranje vlastite sigurnosti i kako bi se ta sigurnost trebala postići. On misli da je nakon 11. rujna postalo posve jasno da je američka sigurnost vezana uz globalne odnose i ne postoje više bedemi udaljeni od američkog teritorija na kojima bi se branila njezina sigurnost. Nakon ovoga događaja, pozornost je usmjerena na terorizam. Pojavljuje se teza o “osovini zla” kao nejasna definicija opasnosti koju Amerikanci možda prihvaćaju, ali upitno je prihvaćaju li je i drugi u svijetu. Navođenje terorizma kao neprijatelja ponešto je nejasno jer, kako Brzezinski naglašava, taj pojam označuje tehniku ratovanja kojom se koriste različite skupine za postizanje svojih ciljeva. On ispravno ocjenjuje da ako se ne riješi politička i socijalna pozadina problema, i dalje će postojati uvjeti zbog kojih će se uvijek iznova pojavljivati novi ljudi koji će se htjeti uključiti u takav način ratovanja kako bi postigli svoje ‘ideale’. Terorizam i sredstva za masovno uništavanje predstavljaju globalnu prijetnju, ali oni su povezani s regionalnim pitanjima koja se također moraju riješiti kako bi se uopće moglo boriti protiv ovih opasnosti. Nova američka strateška doktrina od 2002. godine svodi se na preventivno i prethodno djelovanje kako bi se neprijatelja odvratilo od napada na SAD. Pritom su si Sjedinjene Države dopustile da same identificiraju neprijatelja i napadnu prve, bez traženja međunarodnog konsenzusa. Doktrina *međusobno zajamčenog uništenja* zamijenjena je doktrinom *jednostrano zajamčenog uništenja*.

Autor uvodi pojam “Globalnog Balkana” koji označuje područje koje on tako naziva zbog sličnosti s *pravim* Balkanom u kojem, zbog unutarnjih nestabilnosti, interveniraju vanjske sile, ali koje su i same u stanju suparništva. On smatra da bi Amerika tu mogla ući u sukob s islamskim svijetom i da bi to, u kombinaciji s mogućim poremećajima u Atlantskom savezu, moglo ugroziti njezinu prevlast u svijetu. Na tom bi području ona trebala intervenirati kako bi se to područje stabiliziralo, a u tome bi trebale sudjelovati i Europa te Kina i Japan. Njegove granice on na dva mjesta u knjizi različito određuje. Na 38. stranici kaže da se “trenutačno proteže od, otprilike, Sueskog kanala do Xinjianga te od rusko-kazahstanske granice do južnog Afgani-

stana, gotovo poput trokuta na karti svijeta.” Na 151. stranici piše da je to “krizni luk koji se proteže od Perzijskog zaljeva do Xinjianga”. U prijašnjoj svojoj knjizi *Velika šahovska ploča* on piše o “Euroazijskom Balkanu” kao središnjoj zoni jedne šire zone nestabilnosti. “Euroazijski Balkan” se prema karti na stranici 117. te knjige, prostire od istočne Turske do zapadne Kine i od južnih područja europskog dijela Rusije do središnjeg Irana i južnog Afganistana. Autor očito nije bio dovoljno precizan u svom opisu jer ne samo da se ne podudaraju granice “Euroazijskog” i “Globalnog Balkana” (što je očito isto područje, iako ga on različito naziva), nego je iz njegova opisa nejasno i to gdje su zapadne granice “Globalnog Balkana”.

Poslije 11. rujna došlo je do promjena u svijetu koje za Sjedinjene Države otvaraju određene dileme. Pitanje je treba li stvarati neka nova savezništva ili i dalje biti oslonjen samo na Europu? Savezništvo s određenim zemljama u borbi protiv terorizma prisiljava Ameriku da zatvori oči pred njihovim nedemokratskim režimima te da im prepusti da same definiraju terorizam. Strateško pregrupiranje koje bi SAD učinile moglo bi dovesti do toga da to učine i Japan i Europa, što bi imalo globalno destabilizirajuće učinke. Američka premoć u NATO savezu europskim bi jačanjem bila zamijenjena ravnopravnim partnerstvom, što bi prisililo Ameriku na zajedničko globalno djelovanje s njom ili odstupanje od NATO-a. Njihovo bi suparništvo bilo destruktivno za obje strane. Brzezinski smatra da bi povlačenjem Amerike iz Europe sama Europa bila izložena vanjskim prijetnjama, ali i unutarnjim previranjima. “Bez američke nazočnosti Europa bi se zaista ponovno pretvorila u Europu, ali ne na način na koji to žele europski vizionari” (68) EU i NATO će se širiti dalje na istok, ali to bi širenje, prema njegovu mišljenju, trebalo istodobno uključivati i njihovu suradnju s nečlanicama. Iran, Rusija i Turska pretendiraju imati središnje mjesto u regiji Kavkaza, ali nijedna od njih to nije u stanju biti. Nestabilnosti koje se tamo pojavljuju, a koje Rusija sama ne može riješiti, mogle bi dovesti do njezine suradnje sa Zapadom na rješavanju tih problema. Njezin savez s Kinom značio bi dolazak u podređeni položaj zbog kineske gospodarske jakosti i velike populacije, a na južnim granicama postoji i veliki broj muslimana

s kojima postoji neprijateljstvo. Rusko približavanje Zapadu nakon 11. rujna omogućilo je strateško širenje Zapada u Euroaziju.

U južnoj i istočnoj Aziji je naoružavanje konvencionalnim oružjem u porastu te postoji napetost među državama u regiji. Za razliku od "Globalnog Balkana", ovdje mogu doći u sukob ne vanjske sile, nego sile koje čine to područje, ali uključujući i Ameriku. Kina strahuje da će se Japan, ako se odvoji od američkog utjecaja, uza svoje sve snažnije naoružanje i u savezu s Tajvanom, neprijateljski postaviti prema Kini. Druga mogućnost od koje ona strahuje jest redefiniranje odnosa SAD-a s Tajvanom, Južnom Korejom i Japanom zbog kojih će ona doći u geopolitičko okruženje. U Japanu danas postoji stav prema kojemu on mora preuzeti odgovarajuću ulogu u međunarodnoj zajednici u posthladnoratovskom razdoblju te prema kojemu ne treba ići u jednostrani pacifizam, kakav se vremenom razvio poslije Drugoga svjetskog rata. Moguće povlačenje SAD-a s Dalekog istoka Japan želi dočekati s adekvatnom vlastitom sposobnošću da si osigura sigurnost i to je motiv daljnjeg jačanja japanske vojne sposobnosti. Brzezinski ocjenjuje da je Kini u interesu da na Dalekom istoku i dalje bude mir jer je svjesna svoje zaostalosti i da će trebati proći desetljeća da je prevlada. Ulazak u neke ratne operacije mogao bi dovesti do njezina lakog blokiranja od strane Sjedinjenih Država, a to bi imalo pogubne učinke na njezino gospodarstvo. Umjesto toga, isplativije joj je stvarati azijsku ekonomsku zajednicu u kojoj bi ona imala prevladavajuću ulogu, u koju bi možda kasnije bio uvučen i Japan.

Drugi dio knjige bavi se globalizacijom i "hegemonskom demokracijom". Brzezinski razloge američke vodeće uloge u svijetu vidi u dosad najvećoj svjetskoj međuovisnosti i dosad najvećoj američkoj globalnoj moći. Pojam "globalizacija" znači novo doba u kojem postoji svesvjetska dostupnost, suradnja i transparentnost, ali znači i moralni problem zbog neosjetljivosti bogatih zemalja na socijalne nepravde. Kao ekonomski pojam, za jedne zemlje ona znači ekonomski rast, ali za neke znači i odljev kapitala i ekonomsku krizu. Došlo je do premještanja kapitala u one zemlje u kojima poslovanje omogućuje veću zaradu, ali i do problema za slabije razvijene zemlje koje gube kontrolu nad vlastitom privredom. Velike

kompanije i snažne zemlje pozitivno gledaju na nju jer očito imaju koristi od nje, ali za slabije ona znači probleme. Tijekom devedesetih, globalizacija je u Americi postala "nacionalni kredo". Ipak, i u njoj samoj postoji bojazan da će seljenje proizvodnje u druge zemlje uzrokovati smanjivanje broja radnih mjesta. Širenjem proizvodnje u slabije razvijene zemlje multinacionalne kompanije su prisiljene prestat koristiti dječju radnu snagu u njima zbog pritiska zapadnoga javnog mnijenja, a to je činjenica koja ide u prilog globalizacijskim idealistima. Ne stoji mišljenje kako globalizacija stvara otvoreno tržište u kojem za sve vrijede jednaka pravila ako se vidi da bogate zemlje imaju više utjecaja u međunarodnim financijskim i ekonomskim organizacijama, a pogotovo to vrijedi za SAD koje imaju najveći utjecaj. Brzezinski priznaje da se Amerika zalaže za globalizaciju dok joj to odgovara. Kombinacija njezine vojne i ekonomske moći daje joj političku moć zbog čega je najutjecajnija u međunarodnim odnosima.

Globalizaciju njezini kritičari optužuju za izrabljivanje, socijalnu nepravdu, nedostatak sluha za moral i domoljublje. Globalizacija, prema mišljenju kritičara, služi samo dominantnima te služi ekonomskim vrijednostima kojima se daje prednost pred drugim vrijednostima. Ona je "univerzalni imperijalizam ekonomski najprobitačnijih i politički najmoćnijih" (108), ne samo bogatih zemalja, nego i bogatih manjina u siromašnim zemljama koje najvećim dijelom kontroliraju njihova gospodarstva. Kritičari smatraju da se globalizacijom svijet amerikanizira, čime se drugima želi nametnuti američki način života. U te kritičare spadaju političke i intelektualne elite nekih razvijenih zemalja, primjerice Francuske, koje se boje nametanja američke kulture i pretvaranja engleskog jezika u *lingua franca*. Brzezinski smatra da Amerika treba promijeniti svoj pristup globalizaciji koji je sada ideološki. Otvoreno tržište i slobodan protok kapitala nisu svrhe nego sredstvo da se postigne ekonomski razvoj te smanji siromaštvo u svijetu. Također, Amerika bi se sama trebala pridržavati onoga za što se zalaže i želi nametnuti drugima, a ne imati dvostruke kriterije. Određeni ustupci koje bi učinila drugim zemljama bez izravnog očekivanja koristi pomogli bi da se određeni problemi riješe, a i ona bi sama zbog toga bila bolje prihvaćena.

Globalizacija znači slobodan protok roba i kapitala te otvoreno tržište u svijetu, ali autor naglašava da se ne govori o ljudima. Do 20. stoljeća migracije ljudi bile su više uvjetovane društvenim i ekonomskim uvjetima, a manje političkim. U 20. stoljeću to se promijenilo. Danas, a pogotovo u budućnosti, svijet će se suočiti s problemom sve većeg udjela starog stanovništva u ukupnoj populaciji. S tim se problemom danas najviše suočavaju razvijene zemlje, ali će taj trend vremenom postupno zahvaćati i ostale. Veliki prirast stanovništva očekuje se u nekim nerazvijenim zemljama koje će i dalje imati visok udjel mladog stanovništva u ukupnoj populaciji. Zapadne se zemlje suočavaju s padom nataliteta. To predstavlja problem jer je sve manje stanovništva koje je radno sposobno i sve više ovisi o uzdržavanju. S porastom standarda i radno intenzivni poslovi sve su manje privlačni stanovnicima bogatih zemalja. Zapadne bi zemlje stoga trebale dopustiti imigraciju ljudi iz drugih zemalja kako bi održale određenu razinu radno sposobnog stanovništva, ali se zbog toga može pojačati nezadovoljstvo nerazvijenih zemalja. Naime, iz njih odlaze kvalificirani radnici koji se zapošljavaju u razvijenim zemljama, što nerazvijenima otežava mogućnosti razvoja. U razvijenima to stvara i problem kod asimilacije. Pripadnici stranih kultura katkad se teško, ili gotovo nikako, ne mogu prilagoditi zemlji u koju su došli, što u tim zemljama može uzrokovati ksenofobične ispaide.

Američka je masovna kultura doprla do svih dijelova svijeta s iznimkom, čini se, samo Sjeverne Koreje. Brzezinski smatra da njezina privlačnost proizlazi iz temelja američke demokracije u individualizmu i društvenom egalitarizmu, čime se zadovoljavaju čovjekove potrebe za osobnim ispunjenjem i zadovoljavanjem materijalističkih želja. Pojedinaac tu dobiva središnje mjesto. Engleski jezik kao *lingua franca* suvremenog svijeta takav je zapravo u svojoj američkoj inačici čiji idiomi prodiru u druge jezike, a on, u cjelini, prestaje biti stranim jezikom. Američka politika utječe i na političke stilove u drugim zemljama. Širenje američke kulture stvara političku destabilizaciju u nekim krajevima svijeta, što američkoj politici, koja želi stabilnost, ne odgovara. Ona želi mirnu promjenu, ali ona često nije takva. Prema istraživanjima, američka se kultura u svijetu doživljava pozitivno, ali se širenje

američkih običaja smatra nečim negativnim. Američka politika, također, većinom ima negativne odjeke.

“Strateška kohezija društva nužan je preduvjet za učinkovito vođenje vanjske politike u demokraciji” (128). U trenutku stvaranja Sjedinjenih Američkih Država krajem 18. stoljeća zemlja je pretežno bila *White Anglo-Saxon Protestant* (WASP). Do 20. se stoljeća promijenila etnička, vjerska i rasna homogenost američkog društva. U američku političku elitu sve više bivaju uključeni pripadnici drugih, manjinskih skupina stanovništva, poput Židova i afričkih Amerikanaca. Prije su u skladu s *melting pot* koncepcijom pripadnici manjina prihvaćali WASP identitet, ali to se u prošlom stoljeću promijenilo. Amerika danas ima sve manje stanovništva europskog podrijetla. Različite etničke skupine u Americi imaju sentimente prema svojim starim domovinama, što utječe i na američku politiku. Veće i utjecajnije skupine preko svojih lobija vrše pritisak na američke vlasti u vođenju vanjske politike. Etničke skupine imaju i suprotstavljene interese pa se, primjerice, američki Arapi žale da su Židovi došli na istaknuta mjesta u američkoj politici, dok su oni isključeni. Hispano-amerikanci, koji predstavljaju najveću ne-WASP etničku skupinu, još nemaju veći utjecaj, ali se očekuje da će u budućnosti znatnije utjecati na američku vanjsku politiku.

Snažna reakcija američke vlade na terorističke napade od 11. rujna obilježena je žestokom retorikom koja je tražila od drugih zemalja da se opredijele. Oni koji se nisu opredijeli za Ameriku po definiciji su smatrani njezinim neprijateljima. Zbog pojačane brige za vlastitu sigurnost, postoji mogućnost da će se u SAD-u stvoriti hibrid demokracije i autokracije kakav postoji u Izraelu i Singapuru. Ove su dvije države demokratske, ali zbog sigurnosnih razloga imaju neke autokratske elemente. Demokracija time plaća danak u nastojanju da se osigura vlastita sigurnost.

Na kraju, ova knjiga pruža čitatelju uvid u stanje svjetskih odnosa iz američkog kuta koje je dobrim dijelom oblikovano iskustvom od 11. rujna. Ako se o ispravnosti toga gledišta ne može raspravljati, onda i autoru odričemo pravo na ozbiljnost njegova djela.

Davor Boban